

А. Р. ДОЧУ

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
м. Київ, Україна
Електронна пошта: dochu_alina@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7315-9421>

КОДИФІКАЦІЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВИ: ДОСВІД ЗАГРОЖЕНИХ МОВ ЄВРОПИ ТА СВІТУ

Стаття присвячена кодифікації кримськотатарської мови на прикладі загрожених мов Європи та світу. Питання кодифікації кримськотатарської мови, зокрема нормалізації абетки й повернення на латинську графіку, потребує ухвалення на національному законодавчому рівні низки законів та постанов, адже успішність кодифікації залежить не тільки від сприйняття спільноти, але й від державної підтримки. Проблема збереження та розвитку мов, які перебувають під загрозою зникнення, може бути розв'язана не лише на національному, а й на регіональному та міжнародному рівні. Так, на європейському регіональному рівні Рада Європи ухвалила «Європейську хартію регіональних мов або мов меншин», у якій викладено принципи захисту регіональних та міноритарних мов, у тому числі загрожених. На міжнародному законодавчому рівні захист та підтримка мов корінних народів регулюються Декларацією ООН про права корінних народів. Зокрема, для кримськотатарської мови доцільно взяти до відома досвід з підтримки та захисту мов корінних народів Європи або світу: «Закон про саамську мову» у Фінляндії (1991 р.) та Норвегії (1990 р.), у Мексиці — «Мексиканський Закон про мовні права корінних народів» (2003 р.), в Уельсі — «Валлійський мовний акт» (1993 р.). Доцільним є обрання рамкової лінгвістичної академії чи комісії з питань мови та правопису, які б фахово вирішували питання мови, зокрема й кодифікації, переходу на латинську абетку, норми кримськотатарського правопису, питання лексикографічного, термінологічного вноормування тощо. Варто зауважити й досвід кодифікації мови за допомогою інтернету, мас-медіа, YouTube-каналів, де збираються форуми для обговорення мовних питань, кодифікації певних норм, а також український досвід з кодифікації ромської мови в рамках проекту Ради Європи «Захист національних меншин, включаючи ромів, та мов меншин в Україні».

Ключові слова: кодифікація мов, загрожена мова, латинська графіка, рамкова лінгвістична або правописна комісія, кодифікація мови за допомогою YouTube каналів, мас-медіа.

Згідно з «Атласом загрожених мов світу ЮНЕСКО» (2010), кримськотатарська мова має статус надзвичайно загроженої мови (англ. *severely endangered language*) [Atlas...], але її стан може бути ще гіршим, оскільки порушено передавання мови між поколіннями. Мовою кримли розмовляє переважно старше покоління.

Відомий дослідник загрожених мов К. Мозлі зауважує, що, «перш ніж мовна спільнота зможе зберегти свою мову, остання має бути кодифікованою. Як тільки буде досягнуто переломного моменту кодифікації, мова, можливо, перебуватиме на шляху до відновлення, оскільки кодифікація передбачає, що мова не тільки може передаватися на індивідуальному рівні, а й, таким чином, набуватиме певного престижу серед своїх носіїв» [Moseley 2008].

Термін «кодифікація» поширив лінгвіст Е. Гауген на позначення процесу, що спричиняє «мінімальну зміну форми» [Haugen 1966a : 931]. Кодифікація є безперервним процесом й одним з етапів мовного планування.

Учений, зокрема, виокремлює чотири аспекти розвитку мови, які є найважливішими ознаками переходу від «діалекту» до «мови», від простонародної до стандартної мови: 1) вибір норми; 2) кодифікація форми; 3) запровадження функції; 4) прийняття спільнотою. Перші два аспекти стосуються насамперед форми, два останні — функції мови. Перший та останній аспекти стосуються суспільства, другий і третій — мови. Вони утворюють матрицю, в межах якої можна обговорювати основні проблеми мови та діалекту в житті нації [там само : 933].

У словнику лінгвістичних термінів прийнято таке тлумачення кодифікації — це «встановлення й офіційне визнання літературної норми, зафіксованої в граматиках, словниках, довідниках. Кодифікація регулює розвиток літературної норми, забезпечує стабільність функціонування літературної мови. Кодифіковані норми усвідомлюються й приймаються носіями мови як обов'язкові для повноцінного суспільного вживання літературної мови» [Єрмоленко 2001].

Як вважає Е. Гауген, «будь-яке мовне планування, метою якого є кодифікаційні зміни, повинно розпочинатися з чіткого уявлення про характер попередніх кодифікацій, якщо такі є, та їх стосунку до фактів використання. Широкий та розумно спланований мовний пошук є важливим у будь-якій програмі з кодифікації. Це є важливим фактором її успіху <...> Теми, які можуть виникнути для обговорення компетентними лінгвістами, включають вибір письма та орфографії, вимови, граматичних форм та лексичних елементів» [Haugen 1966b : 21].

Кодифікація сучасної кримськотатарської мови розпочалася в 1920-х роках після проведення лінгвістичної конференції, на якій було ухвалено створення літературної мови на основі середнього діалекту, а також переведення абетки на латинську графіку, оскільки до 1928 р. використовувалося арабське письмо. Латинською графікою послуговувалися до 1939 р. У 1991 р. Курултай кримськотатарського народу ухвалив рішення про повернення до латинської графіки, й у 1997 р. Верховною Радою АР Криму затверджено новий варіант латинського алфавіту, але перехід так і не було ні внормовано, ні ухвалено на загальнодержавному рівні. Вже в 2021 р. цей новий варіант було прийнято Кабінетом Міністрів України, що є одним із стратегічних завдань у «Концепції розвитку кримськотатарської мови». Отже, питання кодифікації кримськотатарської мови, зокрема нормалізації абетки й повернення на латинську графіку, потребує вирішення на національному законодавчому рівні ухваленням низки законів та постанов, адже успішність кодифікації залежить не тільки від сприйняття спільноти, але й від державної підтримки.

Питання збереження та розвитку мов, яким загрожує зникнення, має й може бути вирішене не лише на національному, а й на регіональному та між-

народному рівні. Так, на європейському регіональному рівні Рада Європи ухвалила «Європейську хартію регіональних мов або міноритарних мов, зокрема загрозованих. Україна ратифікувала її у 2003 р., й, таким чином, взяла на себе зобов'язання її дотримуватися. На міжнародному законодавчому рівні захист і підтримка мов корінних народів регулюються Декларацією ООН про права корінних народів. Зокрема, можна взяти до відома досвід з підтримки та захисту мов корінних народів Європи або світу.

На національному рівні деякі країни ухвалили свої внутрішні мовні закони відносно мов корінних народів. Так, наприклад, «Закон про саамську мову» ухвалено у Норвегії (1990 р.) та Фінляндії (1991 р.), у Мексиці — «Мексиканський закон про мовні права корінних народів» (2003 р.), в Уельсі — «Валлійський мовний акт» (1993 р.). На доцільності врахування для кримських татар європейського досвіду із захисту корінного народу саамів наголошувала Н. Беліцер у своїй книжці «Кримські татари як корінний народ» [Беліцер 2017 : 48]. Так, «Закон про саамську мову» регулює мовні питання збереження, захисту, підтримки мови. Він надає рівні права норвезькій та саамській мовам. Закон ухвалено Саамським парламентом, який обирають представники саамського корінного народу Норвегії. Зрозуміло, що у кожній країні існують свої проблеми серед корінних народів, а отже, й закони відрізнятимуться один від одного. На нашу думку, має існувати окремий закон, що регулюватиме мову корінного народу України, у якому мають бути чітко визначені права й обов'язки всіх сторін зі збереження та підтримки мови. За цей закон може проголосувати, наприклад, Меджліс кримськотатарського народу як державний представницький орган кримських татар (на прикладі «Закону про саамську мову»). Крім того, можна обрати рамкову лінгвістичну академію чи комітет з питань мови та правопису, які б фахово вирішували питання мови, зокрема й кодифікації, переходу на латинську абетку, вноормування кримськотатарського правопису, питання лексикографічної, термінологічної кодифікації тощо. Адже для успішної кодифікації має функціонувати лінгвістичний орган, який би опікувався фіксацією і прийняттям (як, наприклад, «Саамська мовна рада» в Норвегії або Фінляндії, «Валлійська мовна рада» (1993–2012), «Ірландська мовна рада» (1999). Так, наприклад, діяльність «Саамської мовної ради» (The Sámi Language Council) у Фінляндії включає, серед іншого, підтримку та розвиток саамських мов, що побутують у Фінляндії; надання вказівок і рекомендацій з питань правильного використання мови, назв та термінології; просування мовних досліджень; надання інформації про саамські мови та участь у скандинавській співпраці з лінгвістичних питань. Крім того, «Саамська мовна рада» разом з мовним бюро надає звіт перед Саамським парламентом на кожен виборчий період. У звіті відображається застосування законодавства про мову саамів та реалізація мовних прав, а також стан розвитку мовних умов [The Sámi Language Council]. Зокрема, мовна рада взаємодіє з Комітетом саамської мови та іншими інститутами, що працюють з мовами саамів та інших меншин, а також у сфері мовних досліджень, такими як Kotus (Науково-дослідний інститут мов Фінляндії). Мовна рада також має представників у виконавчій раді фінського департаменту (FIBLUL) Європейського бюро маловживаних мов (EBLUL) [там само].

Оскільки збереження мови більшою мірою залежить від самої мовної спільноти, корисним був би, на нашу думку, досвід використання мови в ін-

тернеті, мас-медіа або на YouTube-каналах, де обговорюють мовні питання, кодифікацію певних норм. Так, позитивний досвід такої кодифікації мови описаний у статтях Д. В. Леггіо, Я. Матраса «Соціальні мережі як центри кодифікації мови: Ромська мова на каналі YouTube» [Leggio, Matras : 2013]; Н. Долови-Рибінської «Кашубська мова та сучасні форми медіа — нові шанси на виживання для мов, що перебувають під загрозою зникнення» [Dołowy-Rybińska 2010] та її ж стаття «Кашубська мова та сучасні медіа — вплив нових технологій на мови, яким загрожує зникнення» [Dołowy-Rybińska 2013]; В. Шперліха «Чи врятують кіберфоруми загрожені мови? Приклад мови ніуе» [Sperlich 2005] та ін. Проте варто наголосити, що досліджувані мови у наведених вище працях мають різний ступінь загроження.

Стаття Д. В. Леггіо та Я. Матраса наголошує на унікальній можливості спостерігати за процесами кодифікації мови за допомогою YouTube-мережі. Зокрема, автори зазначають, що «на традиційних статичних вебсайтах письмова мова відображає практику невеликої групи людей, або навіть окремої особи, які відповідають за створення певного сайту. Сайти ж соціальних мереж, навпаки, відкриті для тисяч користувачів» [Leggio, Matras 2013 : 8]. У статті досліджується виникнення письмових форм ромської мови на YouTube-каналах, а саме вивчається вибір діалектних та орфографічних варіантів під час взаємодії користувачів як способу документування ролі нових комунікаційних технологій та соціокультурних зв'язків між суб'єктами, що беруть участь у виникненні писемної мови [там само]. Для дослідження ромських YouTube-каналів використовували програму NodeXL, яка відображає відеомережі шляхом пошуку в тегах, заголовках, описах та іменах користувачів, що супроводжують відео, за певним ключовим словом або виразом.

У статті «Кашубська мова та сучасні форми медіа — нові шанси на виживання для мов, що перебувають під загрозою зникнення» Н. Долови-Рибінська наголошує на позитивному досвіді стандартизації та кодифікації кашубської мови за допомогою сучасних форм медіа, адже відома роль засобів масової інформації у впровадженні окремих слів, конструкцій та правопису [Dołowy-Rybińska 2010].

На нашу думку, винятково важлива комунікація рамкової комісії з питань мови та правопису, з одного боку, й мовної громади, а саме мовних інтернет-спільнот, — з другого боку, з метою обрання та фіксації певної норми. Цей досвід був би позитивним і для кримськотатарської мови з огляду на дисперсне розселення кримських татар та існування діаспор (у Румунії, Болгарії, Узбекистані, Туреччині та ін.).

Водночас є український досвід, пов'язаний з кодифікацією ромської мови в рамках проєкту Ради Європи «Захист національних меншин, включаючи ромів, та мови меншин в Україні». Цей проєкт розпочався в березні 2018 року та є частиною плану дій Ради Європи для України на 2018–2021 роки. У межах цього проєкту в червні 2021 р. відбулося обговорення питання кодифікації та розвитку ромської мови. Ромська мова за мовним атласом ЮНЕСКО належить до загрозованих мов. Вона недостатньо кодифікована й не є літературно унормованою мовою в Україні, тому питання приведення ромської мови до єдиного стандарту є досить складним. З метою розроблення основних шляхів кодифікації мови та приведення ромських діалектів України до єдиного стандарту у проєкті беруть участь експерти Ради Європи, науковці Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України, ромологи, представники різних діалектних груп. У межах проєкту

також проведено опитування щодо необхідності кодифікації ромської мови в Україні, у якому 89,5 % респондентів і респонденток виявили позитивне ставлення до кодифікації, а також був здійснений соціолінгвістичний аналіз ромської мови в Україні й було обговорено основні етапи кодифікації.

На прикладі цього проекту варто розглянути основні шляхи кодифікації і в кримськотатарській спільноті, залучивши до фахової дискусії експертів із загрозованих мов, науковців, політиків, кримськотатарських фахівців, викладачів.

Таким чином, для успішного впровадження кримськотатарської мови вважаємо за необхідне створення комісії, що розв'язуватиме мовні проблеми. Крім цього, потрібне ухвалення окремого закону, що визначав би права корінних мов, та врахування досвіду кодифікації загрозованих мов, зокрема українського досвіду з кодифікацією ромської мови з залученням експертів Ради Європи, фахівців з кримськотатарської мови, науковців. Передусім існує нагальна потреба у створенні офіційного правопису, нормалізації абетки на латинській графіці (написання підручників, навчальної літератури для викладання на латинській абетці, підготовка фахівців). Також до першочергових завдань нормотворчого процесу належить укладання орфографічних словників на основі латиниці, перекладних, тематичних, термінологічних словників, а також тлумачного кримськотатарського словника. Так, наприклад, серед перекладних словників обмаль кримськотатарсько-українських, а ті, що існують, потребують розширення. Також немає кримськотатарсько-англійського словника. Серед українсько-кримськотатарських словників є, наприклад, українсько-кримськотатарський словник С. Усеїнова і В. Мирєєва (2002 р.) та тримовний кримськотатарсько-російсько-український словник у двох томах за редакцією С. Усеїнова та О. Гаркавця (2002 р.). Серед термінологічних словників переважають російсько-кримськотатарські словники.

Отже, наразі нагальною проблемою для кримськотатарської мови є її кодифікація з можливим залученням досвіду загрозованих мов Європи та світу, зокрема нормалізація абетки, повернення на латинську графіку. Необхідним є обрання рамкової лінгвістичної академії чи комісії з питань мови й правопису.

ЛІТЕРАТУРА

- Беліцер Н. Кримські татари як корінний народ. Історія питання і сучасні реалії. Київ : ДП «Національне газетно-журнальне видавництво», 2017. 117 с.
- Єрмоленко С. Я, Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
- Проект Ради Європи «Захист національних меншин, включаючи ромів, та мови меншин в Україні». URL : https://www.coe.int/uk/web/kyiv/home/-/asset_publisher/Pur4r4szNjUn/content/discussion-on-the-development-and-codification-of-the-romani-language-in-ukraine-have-started?_101_INSTANCE_Pur4r4szNjUn_viewMode=view/ (дата звернення: 17.01.2022).
- Atlas of the World's Languages in Danger. 3rd ed. Paris, UNESCO Publishing, 2010. Online version. Chr. Moseley (Ed.). URL : <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap&lid=2744> (дата звернення: 17.01.2022).
- Dołowy-Rybińska N. Kashubian and modern forms of media — new survival chances for endangered languages. *Journ. of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 2010. N 1–2. P. 109–124.

- Dołowy-Rybińska N. Kashubian and Modern Media: The Influence of New Technologies On Endangered Languages. In E. H. Gruffydd Jones, & E. Uribe-Jongbloed (Eds.), *Social Media and Minority Languages. Convergence and the Creative Industries: Multilingual Matters*. Bristol, 2013. P. 119–129.
- Haugen E. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist*. 1966a. N 68 (6). P. 922–935.
- Haugen E. Language conflict and language planning. The case of Modern Norwegian. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1966b. 393 p.
- Moseley Chr. Encyclopedia of the World's Endangered Languages. Routledge, 2008. 669 p.
- Leggio D. V., Matras Y. Social networks as centres of language codification: Romani on Youtube. *RomIdent Working Papers*. 2013. N 32. URL: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb/web/files/pdfs/388/Paper32.pdf> (дата звернення: 17.01.2022).
- Sperlich W. B. Will cyberforums save endangered languages? A Niuean case study. *Intern. Journ. of the Sociology of Language*. 2005. N 172. P. 51–77.
- The Sámi Language Council. URL: <https://www.samediggi.fi/expert-committees/sami-language-council/?lang=en> (дата звернення: 17.01.2022).

REFERENCES

- Atlas of the World's Languages in Danger. 3rd ed. (2010). Chr. Moseley (Ed.). Paris: UNESCO Publishing. Online version. URL: <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap&lid=2744> (last accessed: 17.01.2022).
- Belitser N. (2017). Krymski tatarsky yak korinnyi narod. Istoriia pytannia i suchasni realii. Kyiv: DP «Natsionalne hazetno-zhurnalne vydavnytstvo». [In Ukrainian].
- Dołowy-Rybińska N. (2010). Kashubian and modern forms of media – new survival chances for endangered languages. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, (1–2), 109–124.
- Dołowy-Rybińska N. (2013). Kashubian and Modern Media: The Influence of New Technologies On Endangered Languages. In E. H. Gruffydd Jones, & E. Uribe-Jongbloed (Eds.), *Social Media and Minority Languages. Convergence and the Creative Industries : Multilingual Matters*. Bristol, 119–129.
- Haugen E. (1966a). Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist*, (68 (6), 922–935.
- Haugen E. (1966b). Language conflict and language planning. The case of Modern Norwegian. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Moseley Chr. (2008). Encyclopedia of the World's Endangered Languages. Routledge.
- Leggio D. V., Matras Y. (2013). Social networks as centres of language codification: Romani on Youtube. *RomIdent Working Papers*, (32). URL: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb/web/files/pdfs/388/Paper32.pdf> (last accessed: 17.01.2022).
- Proiekt Rady Yevropy «Zakhyst natsionalnykh menshyn, vkliuchaiuchy romiv, ta movy menshyn v Ukraini» (2020). URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/home/-/asset_publisher/Pur4r4szNjUn/content/discussion-on-the-development-and-codification-of-the-romani-language-in-ukraine-have-started?_101_INSTANCE_Pur4r4szNjUn_viewMode=view/ (last accessed: 17.01.2022). [In Ukrainian].
- Sperlich W. B. (2005). Will cyberforums save endangered languages? A Niuean case study. *International Journal of the Sociology of Language*, (172), 51–77.
- The Sámi Language Council. URL: <https://www.samediggi.fi/expert-committees/sami-language-council/?lang=en> (last accessed: 17.01.2022).
- Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Todor O. H. (2001). *Ukrainska mova. Korotkyi tlumachnyi slovnyk linhvistychnykh terminiv*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].

A. R. DOCHU

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kyiv, Ukraine

E-mail: dochu_alina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-7315-9421>

CODIFICATION OF THE CRIMEAN TATAR LANGUAGE: THE EXPERIENCE OF THE ENDANGERED LANGUAGES OF EUROPE AND THE WORLD

The article is devoted to the codification of the Crimean Tatar language on the example of the endangered languages of Europe and the world. The problem of codification of the Crimean Tatar language, in particular the normalization of the alphabet and the return to Latin script, requires the adoption of a number of laws and regulations at the national legislative level, as the success of codification depends not only on community perception but also state support. The issue of the preservation and development of endangered languages can be addressed not only at the national level, but also regionally and internationally. Thus, at the European regional level, the Council of Europe has adopted «The European Charter for Regional or Minority Languages», which sets out the principles for the protection of regional and minority languages, including endangered languages. At the international legislative level, the UN Declaration on the Rights of Indigenous Peoples regulates the protection and support of indigenous languages. In particular, for the Crimean Tatar language, it is advisable to take into account the experience in supporting and protecting the indigenous languages of Europe or the world (in Finland and Norway «The Sámi Language Act», Mexico's General Law on the Linguistic Rights of Indigenous Peoples (2003), «The Welsh Language Act» (1993). It will be appropriate to choose a framework linguistic academy or commission on language and spelling, which would professionally address language issues, including codification, transition to the Latin alphabet, Crimean Tatar spelling, lexicographic and terminological codification, etc. The attention should also be paid to the experience of language codification via the Internet, mass media or YouTube channels, where forums gather to discuss language issues, standardization of certain norms, as well as the Ukrainian experience in codification of Romani in the Council of Europe project «Protecting national minorities, including Roma, and minority languages in Ukraine».

Keywords: codification of language, endangered language, Latin script, framework linguistic or spelling commission, language codification via YouTube channels, mass media.

Дата надходження до редакції — 17.01.2022

Дата затвердження редакцією — 16.02.2022